

Jacek Wijaczka

"Aufsätze und Beiträge zu Kurfürst Moritz von Sachsen", Bd. 1-2, Simon Issleib, Köln-Wien 1989 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 228-230

1993

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wśród skatalogowanych prac na uwagę zasługuje duża grupa druków królewieckich. Nie ma w tym nic dziwnego, gdyż Królewiec w okresie reformacji był liczącym się ośrodkiem życia kulturalnego i religijnego w Europie. Książę Albrecht, władca Prus Książęcych, sprowadzał do swego księstwa wśród innych fachowców także i drukarzy, w związku z czym Królewiec był miejscem ożywionej działalności wydawniczej. Jeszcze jako wielki mistrz Zakonu Krzyżackiego, w listopadzie 1523 r. udzielił książę Albrecht swemu sekretarzowi Krzysztofowi von Gattenhofen i Wolfowi Maler zgody na założenie papierni i tłoczni w Królewcu². W kilka miesięcy później ta pierwsza w Prusach oficyna wydawnicza uruchomiona została przez gdańskiego drukarza Jana Weinreicha. Książki tłoczone w oficynach królewieckich wzbogacały nie tylko prywatny księgozbiór księcia Albrechta czy też książnicę o charakterze publicznym — Schlossbibliothek, ale i biblioteki parafialne³. Omawiany katalog obejmuje ogółem 253 druki wydane w Królewcu, w tym 34 bez podania nazwiska drukarza. Inni typografowie królewieccy wydrukowali: Aleksander Augezdecki — 3, Bonifacy Daubmann — 5, Jan Daubmann — 82, spadkobiercy Jana Daubmanna — 24, Krzysztof Hoffman (wydawca) — 3, Jan Lufft — 20, spadkobiercy Jana Luffta — 4, Jerzy Osterberger — 67, Jan Weinreich — 11.

Dla porównania katalog obejmuje 135 książek drukowanych w Krakowie, 74 w Gdańsku, 11 w Poznaniu, 5 w Lublinie, w tym 4 przez żydowskiego drukarza Kolonymosa ben Mordechaia Jaffe. Przewaga Królewca jest więc znaczna i wyraźna. Katalog ten jeszcze raz potwierdza fakt, że nie na darmo w XVI w. nazywano Królewiec kolebką literatury polskiej.

Autorem największej liczby druków wydanych w Królewcu, a znajdujących się w zbiorach biblioteki w Wolfenbüttel, jest biskup pomezański Jan Wigand — 39 druków. Autorem 27 druków wydanych w stolicy księstwa pruskiego w latach 1550—1553 był znany teolog protestantki Andrzej Osiander.

Katalog zaopatrzony został w kilka indeksów znacznie ułatwiających korzystanie z niego, a mianowicie: indeks osobowy, indeks tytułów druków anominowych, indeks drukarzy i wydawców, indeks miejsc druku i wydania. Całość uzupełnia spis literatury.

Jacek Wijaczka

Simon Issleib, *Aufsätze und Beiträge zu Kurfürst Moritz von Sachsen* Bd. 1—2, Köln — Wien 1989, ss. 1205, Mitteldeutsche Forschungen: Sonderreihe: Quellen und Darstellungen in Nachdruck, Bd. 8.

Elektor saski Maurycy (1521—1553), mimo znaczącej roli, jaką odegrał w dziejach reformacji i polityki Rzeszy Niemieckiej w połowie XVI w., nie doczekał się obszernej, opartej na szerokiej bazie archiwalnej biografii. Nie oznacza to jednak, że postać tego kontrowersyjnego księcia nie budziła zainteresowania historyków. W XIX w. pisali o nim m.in. F. A. Langenn¹, J. Voigt², E. Brandenburg³. Wiek XX przyniósł także kilka pozycji dotyczących księcia Maurycego, jak choćby pracę Ch. Hülm⁴, czy też ostatnio interesujący szkic biograficzny pióra K. Blaschke⁵. Dodać trzeba, że również bardzo wolno postępuje

2 P. G. Thielen, *Die Kultur am Hofe Herzog Albrechts von Preussen*, Göttingen 1953, s. 107.

3 I. Gundermann, *Die Anfänge der ländlichen evangelischen Pfarrbibliotheken im Herzogtum Preussen*, *Blätter für deutsche Landesgeschichte*, 1974, Bd. 110, ss. 104—155.

1 F. A. Langenn, *Moritz, Herzog und Kurfürst zu Sachsen: eine Darstellung aus dem Zeitalter der Reformation*, Bd. 1—2, Leipzig 1841.

2 G. Voigt, *Kurfürst Moritz von Sachsen*, Leipzig 1876.

3 E. Brandenburg, *Moritz von Sachsen*, Bd. 1: *Bis zur Wittenberger Kapitulation (1547)*, Leipzig 1898.

4 Ch. Hülm, *Kurfürst Moritz von Sachsen. Wandel des Urteils über seine Politik*, Leipzig 1961.

5 K. Blaschke, *Moritz von Sachsen. Ein Reformationsfürst der zweiten Generation*, 2. Aufl., Göttingen — Zürich 1983, *Persönlichkeit und Geschichte*, Bd. 13.

edycja politycznej korespondencji księcia Maurycego. Pierwsze dwa jej tomy wydane zostały przez E. Brandenburga w latach 1900—1904⁶, a trzeci ukazał się dopiero po 74 latach, tzn. w 1978 r., wydany przez J. Herrmanna i G. Wartenberga⁷. Następne tomy są w opracowaniu i nie wiadomo dokładnie, kiedy się ukazą.

Historycy bardzo różnie oceniali księcia Maurycego, tak samo zresztą jak jego współcześni. Jedni nazywali go „Judaszem z Miśni”, a to z tego powodu, że sam będąc protestantem, stanął po stronie katolickiego cesarza Karola V podczas wojny szmalkaldzkiej. Inni oceniali go pozytywnie, szczególnie po układzie w Passawie, jako tego, który uratował protestantyzm w Rzeszy. Ostatnio K. Blaschke napisał o nim: „Maurycy saski zasłużył sobie w swym krótkim życiu na ocenę jako osobowość o historycznym znaczeniu i jako zdolny mąż stanu. Jego działalność w ostatnich latach życia wskazuje nawet na pewne cechy politycznego geniuszu. Należał do założycieli nowoczesnych państw, zakładając takie w Saksonii. Z długiego szeregu książąt wettyńskich był bez wątpienia najzdolniejszym”⁸.

Wszystkie wspomniane opracowania i inne pomniejsze studia i artykuły nie zastąpią z pewnością całościowej biografii księcia Maurycego, która pozostaje nadal do napisania. Wydawało się, że lukę tę zapełni Simon Issleib, uznawany za najlepszego znawcę życia i działalności elektora saskiego. Z zaplanowanej dwutomowej biografii pozostawił on jeden tom w rękopisie, który niestety zaginął, a napisanie drugiego przerwała mu śmierć w 1915 r. Issleib przeprowadził bardzo szeroką kwerendę archiwalną w wielu placówkach, m.in. w Królewcu, wykorzystując przy tym zasób archiwalny, który częściowo został zniszczony podczas ostatniej wojny światowej. W ten sposób opublikowane przez Issleiba w latach 1877—1907 artykuły zastępują częściowo źródła archiwalne, co naturalnie podwyższa ich wartość naukową. To zapewne zdecydowało o ponownym wydaniu 19 artykułów tego historyka, traktujących o życiu i działalności księcia Maurycego saskiego.

Omawiana praca powinna zainteresować także badaczy zajmujących się dziejami Prus Książęcych w XVI w. Książę Albrecht pruski i książę Maurycy utrzymywali bowiem dosyć ożywione kontakty, szczególnie po przystąpieniu elektora saskiego do skierowanego przeciwko cesarzowi Karolowi V związku, zawartego w Królewcu w lutym 1550 r. przez władcę Prus Książęcych, margrabiego brandenburskiego Jana z Kostrzyna oraz księcia Jana Albrechta meklemburskiego. Związek ten miał bronić protestantyzmu, ale z powodu swej słabości zmuszony był szukać pomocy we Francji. Sojusz niemieckich protestantów z Francją musiał zaniepokoić księcia Maurycego, a to z tego powodu, że nie tylko zagrażał jego pozycji, ale mógł doprowadzić do tego, że zdobyty przez niego w wyniku wojny szmalkaldzkiej tytuł elektora i terytoria elektoratu saskiego zostaną mu odebrane. Maurycy miał do wyboru albo jeszcze bardziej zbliżyć się do cesarza Karola V, albo przystąpić do związku protestanckiego. Wybrał tę drugą możliwość, ale obawiając się, że niemieccy protestanci mogą mu nie wierzyć po jego nowej wolicie politycznej, rozpoczął starania o nawiązanie jak najlepszych kontaktów z Francją, najsilniejszym ogniwem koalicji antycesarskiej. Nie dowierzał mu m.in. książę Albrecht pruski, czemu dawał wyraz w swej korespondencji z margrabią Janem z Kostrzyna. Nieufność ta pogłębiła się jeszcze, gdy podczas rokowań protestantów niemieckich z Francją, rozpoczętych 25 września 1551 r. w Lochau, doszło do awantury pomiędzy Maurycem a margrabią Janem z Kostrzyna, reprezentującym także księcia Albrechta pruskiego i księcia Jana Albrechta meklemburskiego. Konflikt zakończył się opuszczeniem obrad przez margrabiego. Książę Maurycy próbował później wielokrotnie przekonać księcia Albrechta, m.in. w piśmie z 19 maja 1552 r.,

6 *Politische Korrespondenz des Herzogs und Kurfürsten Moritz von Sachsen*, Bd. 1: *Bis Ende 1543*, bearb. von E. Brandenburg, Leipzig 1900 (Nachdruck: Berlin 1982); Bd. 2: *1544—1546*, bearb. von E. Brandenburg, Leipzig 1904 (Nachdruck: Berlin 1983).

7 *Politische Korrespondenz des Herzogs und Kurfürsten Moritz von Sachsen*, Bd. 3: 1: *Januar 1547—25. Mai 1548*, bearb. von J. Herrmann und G. Wartenberg, Berlin 1978.

8 K. Blaschke, op. cit., s. 92.

aby nie oglądając się na swego kuzyna, margrabiego Jana, przystąpił do zawartego układu pomiędzy protestantami a Francją. Władca Prus Książęcych nie zdecydował się jednakże na ten krok.

Nieufność księcia Albrechta pruskiego do księcia Maurycego wynikała być może nie tylko z faktu, że ten ostatni będąc protestantem opowiedział się podczas wojny pomiędzy protestantami a katolickim cesarzem Karolem V po stronie cesarza, ale również z tego powodu, że obaj należeli już do różnych pokoleń. Albrecht należał do pierwszej generacji książąt protestanckich, która opowiedziała się po stronie reformacji i dla której sprawy religii były nie mniej ważne niż sprawy ich państw. Natomiast książę Maurycy należał do pokolenia następnego, dla którego kwestie religijne nie były kwestiami najwyższej wagi. Dla Maurycego liczył się przede wszystkim interes jego państwa, sukces polityczny, a nie wyznanie. Zarzucano mu, że bardziej troszczy się o powiększenie swej władzy niż o dobro protestantyzmu. Rzeczywiście, gdy przyszło Maurycemu wybierać pomiędzy władzą a moralnością, opowiedział się po stronie władzy, tytułu elektorskiego i powiększenia terytorialnego swego księstwa. Z drugiej jednak strony, czy bez niego i jego działalności doszłoby do zawarcia układu w Passawie (1552) i pokoju religijnego w Augsburgu (1555)? Wydaje się, że nie.

Jacek Wijaczka

Artur Andreas Tiedman, *Grotkowski auf Sauerbaum. Chronik einer ermländischen Familie, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands Beiheft 9, Münster 1990.*

Badania nad genealogią rodów warmińskich, zapoczątkowane przez historyków niemieckich: Paula Anhuta¹ i Johannesą Gallandiego² nie znajdowały jak dotąd kontynuatorów. Stanowi to poważną lukę w badaniach nad społeczną historią biskupstwa warmińskiego, a zwłaszcza nad fenomenem stanu szlacheckiego na Warmii, który choć nie posiadał aspiracji politycznych, to jednak stanowił aktywny czynnik obradującego tu przez kilka stuleci lokalnego sejmiku. Z tym większą uwagą odnotować należy pojawienie się wśród tomów ZGAE specjalnego zeszytu poświęconego szlacheckiej rodzinie Grotkowskich, którzy na początku XVI w. osiedlili się na Warmii we wsi Sauerbaum (Zerbuń). Genealogię rodziny Grotkowskich opracował wstępnie P. Anhut, jednak artykułu tego nie znajdujemy w bibliografii³.

Historia tej rodziny na terenie biskupstwa warmińskiego rozpoczyna się w roku 1528 wraz z zapisaniem przez biskupa Mikołaja Ferbera 66 łanów czterem braciom przybyłym z Mazowsza: Jakubowi, Mikołajowi, Ambrożemu i Hieronimowi. Dobra w Sauerbaum (Zerbuń) nadane im zostały na mało korzystnym prawie magdeburskim. Autor słusznie zauważył, iż licznie przybywająca na Warmię szlachta mazowiecka przechodziła pod silną władzę zwierzchnią tutejszych panów krajowych: biskupa i kapituły fromborskiej. Wśród władz krajowych biskupstwa błędnie wymienia się w pracy również kapitułę dobromiejską, która była wyłącznie kapitułą kolegiaty dobromiejskiej (s. 20). Silna władza biskupa i kapituły wiązała się z kolei ze specyficznym statusem prawnym Warmii, której ustroj wykształcił się jeszcze w okresie państwa krzyżackiego i trwał przez wieki w nie

1 W latach 1910—1913 na łamach „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” (dalej: ZGAE) ukazało się około piętnastu artykułów przyczynkarskich pióra Anhuta na temat genealogii rodzin warmińskich: Bartschów, Cichowskich, Creytzów, Felden-Wypczyńskich, Hanmannów, Kromerów, Quosów, Melitzów, Strachowskich itd.

2 J. Gallandi, *Vasallenfamilien und ihre Wappen*, ZGAE, 1916, Bd. 19, ss. 535—580.

3 P. Anhut, *Die Familie v. Gratoski in Sauerbaum*, ZGAE, 1911—1913, Bd. 18, ss. 216—222.